

LBRIS

Măstile Zeului

We know
books

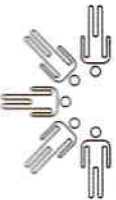
Volumul 1

Mitologia primitivă

Joseph Campbell

Traducere din limba engleză de
Cristina Jinga

JOSEPH CAMPBELL
FOUNDATION

MISTERELE
INCONȘTIENȚULUI
COLECTIV

TREI

Cuvânt-înainte	7
La încheierea Măștilor Zeului	7
O notă la Ediția din 1969 a Mitologiei primitive	7
Cuvânt-înainte al editorilor operelor complete ale lui Joseph Campbell	12
Prolog — pentru o istorie naturală a zeilor și a eroilor	13
I. Trăsăturile unei noi științe	13
II. Fântâna trecutului	15
III. Dialogul dintre știință și romantism	17
Partea întâi. Psihologia mitului	29
Introducere. Lecția măștii	31
Capitolul 1. Enigma imaginii moștenite	39
I. Mecanismul declanșării înnăscute	39
II. Stimulul-semn supranormal	46
Capitolul 2. Ampretele experienței	57
I. Agonie și extaz	57
II. Forța de structurare a vieții pe pământ	63
III. Ampretele din prima copilărie	67
IV. Animismul spontan al copilăriei	85
V. Sistemul sentimentelor grupului local	93
VI. Impactul bătrâneții	119
Partea a doua. Mitologia cultivatorilor primitivi	133
Capitolul 3. Provincia culturii civilizațiilor superioare	135
I. Protoneoliticul: cca 12500-7000 î.Hr.	135
II. Neoliticul de bază: cca 7000-3500 î.Hr.*	138
III. Neoliticul târziu: cca 5000-3500 î.Hr.*	140
IV. Orașul-stat sacru: cca 5400-2500 î.Hr.	144
Capitolul 4. Provincia regilor sacrificiați	149
I. Legenda distrugerii lui Kash	149
II. O noapte a Șeherezadei	158
III. Regele și fecioara focului sacru	162
Capitolul 5. Ritualul iubire-moarte	166
I. Moartea și învierea Fecioarei	166
II. Evenimentul mitologic	172

III. Persefona	177
IV. Monstrul Anghilă	184
V. Paralelism sau difuziune?	196
VI. Ritualul iubire-moarte în America precolumbiană.....	210
Partea a treia. Mitologia vânătorilor primitivi	219
Capitolul 6. Șamanism	221
I. Șamanul și preotul.....	221
II. Magia șamanică	232
III. Viziunea șamanică	241
IV. Aducătorul focului	256
Capitolul 7. Animale Stăpâne	270
I. Legenda dansului bizonului	270
II. Mitologia paleolitică	274
III. Ritualul întoarcerii sângelui	281
Capitolul 8. Peșterile paleolitice	284
I. Șamanii Marii Vânători.....	284
II. Madona mamușilor.....	295
III. Stăpânul urs	315
IV. Mitologiile celor două lumi.....	326
Partea a patra. Arheologia mitului	333
Capitolul 9. Pragurile mitologice ale paleoliticului	335
I. Etapa <i>Australopithecus</i> (3,3–2,1 milioane î.Hr.)	335
II. Etapa <i>Homo erectus</i> (1890000–70000 î.Hr.)	338
III. Etapa Omului de Neanderthal (cca > 200000–23000 î.Hr.)	344
IV. Etapa Omului de Cro-Magnon (cca 38000–7000 î.Hr.).....	352
V. Stilul capsian-microlitic (cca 30000–4000 î.Hr.)	357
Capitolul 10. Etapele mitologice ale neoliticului	361
I. Marele Șarpe al primilor cultivatori (cca 12500 î.Hr.?)	361
II. Nașterea civilizației în Orientul Apropiat (cca 12500–2500 î.Hr.)	367
III. Marea difuzie	392
Concluzie. Funcționarea mitului.....	433
I. Imaginile locale și modul universal	433
II. Sclavia iubirii, a puterii și a virtuții	435
III. Eliberarea din sclavie	439
Index.....	444

I. Mecanismul declanșării înnăscute

Mai multe filme populare au arătat fenomenul uimitor al depunerii ouălor și ieșirii din găoace a puilor de broască-țestoasă.

Femela iese din apă și se târăște până la un punct de pe plajă, în siguranță, deasupra liniei de flux, unde sapă o groapă, depune sute de ouă, acoperă cuibul și se întoarce înapoi în mare. După optsprezece zile, o puzderie de broaște-țestoase mici se ridică prin nisip și, ca un grup de sprinteri la pocnitura pistolului, pornesc cât de repede pot spre valurile care se sparg de țărșm, în timp ce pescărușii plonjează țipând asupra lor pentru a le culege.

Nici că s-ar putea dori o reprezentare mai vie a spontaneității și a căutării celor încă nevăzute. Aici nu se pune problema învățării prin încercare și eroare; în plus, micuțele făpturi nu se tem de marile valuri. Știu că trebuie să se grăbească, știu cum s-o facă și știu exact unde se îndreaptă. Și, în sfârșit, când intră în mare, știu imediat atât să înoate, cât și că trebuie să înoate.

Cercetătorii comportamentului animalelor au inventat termenul „mecanism de declanșare (declanșator) înnăscut“ (MDI) pentru a desemna structura moștenită din sistemul nervos care permite unui animal să reacționeze într-un anumit fel la o circumstanță niciodată experimentată înainte, iar factorul care declanșează reacția l-au numit „stimul-semn“ sau „declanșator“. Este evident că entitatea vie care reacționează la un astfel de semn nu se poate spune că este individul, deoarece individul nu a avut cunoștințe anterioare despre obiectul la care reacționează. Subiectul care recunoaște și reacționează este, mai degrabă, un fel de trans- sau supraindivid, care locuiește și mișcă creatura vie. Să nu speculăm aici despre metafizica acestui mister; căci, așa cum Schopenhauer observă cu înțelepciune în lucrarea sa despre *Voința în natură*, „suntem scufundați în marea enigmelor și a celor de nepătruns, neștiind și neînțelegând nici ce e în jurul nostru, nici ce e în noi înșine“.

Puii de găină, cu cojile de ou încă lipite de cozile lor, se reped să se pună la adăpost când un uliu trece în zbor pe deasupra, dar nu și când pasărea este

un pescăruș sau o rață, un stârc sau un porumbel. Mai mult, dacă un model din lemn al unui uliu este plimbat peste coteț pe o sârmă, puii reacționează ca și cum ar fi viu — cu excepția cazului în care e tras înapoi cu spatele, când nu provoacă nicio reacție.

Aici avem o imagine extrem de precisă — niciodată văzută înainte, dar recunoscută în raport nu doar cu forma sa, ci și cu forma sa în mișcare și legată, în plus, de un sistem imediat, neplanificat, neînvățat și chiar neintenționat de acțiune adecvată: fuga, adăpostirea. Imaginea inamicului moștenit dormitează deja în sistemul nervos și, împreună cu aceasta, reacția bine probată. Mai mult, chiar dacă toți uliile din lume ar dispărea, imaginea lor ar mai dormi în sufletul puiului — fără a fi trezită totuși niciodată, decât printr-o întâmplare; de exemplu, prin repetarea experimentului inteligent al uliului de lemn pe o sârmă. Odată cu aceasta (pentru un anumit număr de generații, în orice caz) reacția învechită a fugii la adăpost ar reapărea; și, dacă nu știm despre pericolul anterior al uliilor pentru pui, am găsi reacția bruscă greu de explicat. „De unde“, ne-am putea întreba, „această surescitare subită la o imagine pentru care nu există un echivalent în lumea puiului? Pescăruși și rațe vii, stârci și porumbei îl lasă rece; dar opera de artă îi atinge o coardă foarte profundă!“

Oare avem aici un indiciu pentru problema imaginii vrăjitoarei din sistemul nervos al copilului? Unii psihologi așa ar crede. Jung, de exemplu, identifică două sisteme fundamentale diferite de reacție motivată inconștient în ființa umană. Pe unul îl numește inconștient personal. Acesta se bazează pe un context de imagini uitate, neglijate sau suprimate din memorie, derivate din experiența personală (impresii din copilărie, șocuri, frustrări, satisfacții etc.), ca acelea pe care Sigmund Freud le identifica și le analiza în terapia sa. Pe celălalt îl numește inconștient colectiv. Conținutul acestuia — pe care îl numește arhetip — e alcătuit din imagini precum cea a uliului din sistemul nervos al puilor. Nimeni nu a putut încă să ne spună cum a ajuns acolo, dar există!

„O imagine personală“, scrie el, „nu are nici caracter arhaic, nici semnificație colectivă, ci exprimă conținutul inconștient de natură personală și o înclinație conștientă condiționată de persoană. Imaginea primară (*urtümliches Bild*), pe care am numit-o «arhetip», este întotdeauna colectivă, adică este comună cel puțin tuturor popoarelor sau perioadelor istorice. Motivele mitologice principale ale tuturor timpurilor și raselor sunt foarte probabil din această categorie; de exemplu, în visele și fanteziile nevrotice ale populațiilor de rasă pur neagră am reușit să identific o serie de motive ale mitologiei grecești.“

„Imaginea primară”, sugerează el apoi, „este un depozit de memorie, o engramă, derivată dintr-o condensare de nenumărate experiențe similare [...], expresia psihică a unei tendințe naturale determinate din punct de vedere anatomic, fiziologic.”¹

Ideea lui Jung despre „arhetipuri” este una dintre teoriile principale, astăzi, în domeniul subiectului nostru. Este dezvoltarea teoriei anterioare a lui Adolf Bastian (1826–1905), care a recunoscut, de-a lungul numeroaselor sale călătorii, uniformitatea a ceea ce el a numit „ideile elementare” (*Elementargedanke*) ale omenirii. Remarcând totuși că, în diferitele provincii ale culturii umane, aceste idei sunt articulate și elaborate diferit, el a inventat termenul „idei etnice” (*Völkergedanke*) pentru manifestările curente, locale ale formelor universale. Nicăieri, a notat el, „ideile elementare” nu se găsesc în stare pură, decantate din „ideile etnice” condiționate local prin care sunt substanțializate; ci, mai degrabă, la fel ca imaginea omului însuși, ele pot fi cunoscute numai prin varietatea bogată a inflexiunilor extrem de interesante, adesea surprinzătoare, totuși în final recognoscibile în panorama vieții umane.

Două posibilități de sistematizare sunt implicate în această observație a lui Bastian. Pe cea dintâi o putem numi psihologică și pe a doua, etnologică; iar ele pot fi considerate, în linii mari, cele două puncte de vedere contrastante din care oamenii de știință, cărturarii și filosofi au abordat subiectul nostru.

„În primul rând”, scria Bastian, „trebuie studiată ideea ca atare [...] și, drept al doilea factor, influența condițiilor climato-geologice.”² Abia după aceea, ca al treilea factor, potrivit părerii sale, s-ar putea studia eficient influența, unele asupra altora, a diverselor tradiții etnice de-a lungul istoriei. Bastian, cu alte cuvinte, a subliniat aspectul psihologic, spontan, al culturii ca fiind primordial; și această abordare a fost cea obișnuită pentru biologi, medici și psihologi până în zilele noastre. Pe scurt, se presupune că există în structura și funcționarea psihicului un anumit grad de spontaneitate și o consecventă uniformitate de-a lungul istoriei și în ceea ce privește specia umană — o ordine a legilor psihologice inerentă în structura corpului care n-a fost radical modificată din perioada peșterilor aurignaciene și care poate fi identificată cu aceeași ușurință atât în junglele din Brazilia, cât și în cafenelele pariziene și tot la fel de ușor în igluurile de pe insula Baffin, și în haremurile din Marrakech.

---

1 C.G. Jung, *Psychologische Typen*, Rascher Verlag, Zürich, 1921, p. 598. [C.G. Jung, *Tipuri psihologice. Opere complete*, vol. 6, traducere de Viorica Nișcov, Editura Trei, București, 2004.]

2 Adolf Bastian, *Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit*, Dietrich Reimer, Berlin, 1868, p. 88.

Dar, pe de altă parte, dacă geografia, clima și forțele sociale puternice trebuie privite ca fiind mai importante în conturarea ideilor, idealurilor, fanteziilor și emoțiilor după care trăiesc oamenii decât structurile și capacitățile înnăscute ale psihicului, atunci trebuie adoptată o poziție filosofică diametral opusă. În acest caz, psihologia devine o funcție a etnologiei; sau, pentru a cita o autoritate reprezentativă, A.R. Radcliffe-Brown, în lucrarea sa despre *The Andaman Islanders*:

O societate depinde pentru existența sa de prezența în mintea membrilor ei a unui anumit sistem de sentimente, prin care conduita individului este reglementată în conformitate cu nevoile societății. Fiecare trăsătură a sistemului social în sine și fiecare eveniment sau obiect care afectează în vreun fel bunăstarea ori coeziunea societății devin un obiect al acestui sistem de sentimente. În societatea umană, sentimentele în cauză nu sunt înnăscute, ci dezvoltate în individ prin acțiunea societății asupra lui [sublinierea mea]. Obiceiurile prezentate sub forma unui ceremonial ale unei societăți sunt un mijloc prin care sentimentele în cauză sunt exprimate colectiv la ocazii adecvate. Exprimarea ritualică (colectivă) a oricărui sentiment servește atât pentru a-l menține la gradul de intensitate necesar în mintea individului, cât și pentru a-l transmite de la o generație la alta. Fără o astfel de exprimare, sentimentele respective nu ar putea exista.³

Se va observa că, într-o asemenea perspectivă, ceremonialele și mitologiile diferitelor societăți nu sunt în niciun caz manifestări ale „ideilor elementare” fundamentate psihologic, comune rasei umane, ci de interes condiționat local; contrastul fundamental al celor două abordări este cu siguranță clar.

Reacția fetiței la ideea de vrăjitoare pe care o evocase în mintea ei este echivalentă cu reacția puiului la imaginea artificială a unui uliu? Sau ar trebui să spunem, mai degrabă, că, întrucât fusese crescută cu basmele culese de Frații Grimm, învățase să asocieze anumite pericole imaginare cu un personaj fictiv german și numai acestea au fost cauza fricii ei?

Înainte de a fi mulțumiți că știm răspunsul, trebuie să luăm în considerare cu seriozitate faptul — acum bine dovedit — că sistemul nervos uman a fost conducătorul, ghidul și controlorul unui vânător nomad, care-și căuta hrana și se proteja, pe el și pe familia sa, de a deveni pradă, într-o lume foarte

---

3 A.R. Radcliffe-Brown, *The Andaman Islanders*, ediția a 2-a, Cambridge University Press, Londra, 1933, pp. 233-234.

periculoasă a animalelor, în primii lui 600 000 de ani de dezvoltare; și că i-a menținut relativ siguri și sănătoși pe fermieri, pe comercianți, pe profesori și pe copiii lor aproape 8 000 de ani (segment mai mic de 1,5% din arcul cunoscut). Cine ar pretinde că știe ce stimuli-semne au pornit mecanismele noastre de declanșare pe vremea când nu ne numeam încă *Homo sapiens*, ci *Homo erectus* și *Australopithecus* sau poate chiar — cu milenii mai devreme — *Dryopithecus*? Și cine, cunoscând numeroasele vestigii structurale din anatomia noastră, care au supraviețuit din zilele în care eram fiare (de exemplu, mușchii vertebrelor caudale care ne fluturau cândva cozile), s-ar îndoi că în sistemul nervos central trebuie să fi rămas vestigii comparabile: imagini latente, ale căror declanșatori nu mai apar în natură — dar ar putea apărea în artă?

După cum N. Tinbergen sfătuia atât de pertinent în prelegerile sale introductive despre studiul instinctului [*The Study of Instinct*, 1951], dat fiind că generalizarea întemeiată pe o bază prea îngustă tinde să dea naștere la controverse inutile, ar fi mai bine să se pună accentul pe importanța unui inventar complet al tiparelor de comportament ale unei specii înainte de a anunța concluziile.⁴ Căci problema relației dintre comportamentul înnăscut și cel condiționat este departe de a fi rezolvată chiar și pentru speciile de animale mult mai puțin complicate decât a noastră. Nici nu se pot enunța legi generale pentru lumea animală, care să fie obligatoriu valabile de la o specie la alta.

Puiul de cuc, ieșit dintr-un ou depus în cuibul unei alte specii și fără experiența anterioară a speciei sale, când începe să zboare se însoțește numai cu alți cucii — care, de asemenea, au crescut în cuiburile altor păsări și nu au fost niciodată învățați să-și recunoască propria specie. În schimb, un boboc de rață se va atașa, ca de un părinte, de prima creatură pe care îi pică ochii când părăsește oul — de exemplu, o cloșcă.

Cazul cucului, ca și cel al puilor care reacționează la uliu sau al broaștelor-țeptoase care se grăbesc spre mare, ilustrează primul punct care trebuie subliniat în scurta noastră examinare a problemei fiziologiei imaginii moștenite, și anume faptul, acum bine demonstrat, cum am mai spus, că în sistemul nervos central al tuturor animalelor există structuri înnăscute care sunt cumva replici la mediul propriu speciei. Psihologul gestaltist Wolfgang Köhler a numit aceste structuri din sistemul nervos central „izomorfi“. Animalul, condus de o înzestrare înnăscută, se adaptează la mediul său natural nu în urma unei învățări lungi și lente prin experiență, prin încercări și erori, ci imediat și cu

4 N. Tinbergen, *The Study of Instinct*, Oxford University Press, Londra, 1951, pp. 7-8.

siguranța recunoașterii. Pe de altă parte, cazul bobocului de rață ilustrează un al doilea punct care trebuie notat, dacă dorim să apreciem relevanța acestor studii pentru problema noastră, a arhetipurilor mitologice; și anume faptul că, deși, în multe situații, stimulii-semne care declanșează reacțiile animalelor sunt imuabili și corespund predispoziției interne a creaturii la fel de precis ca o cheie în broasca ei (și chiar au fost denumite structuri „chei-yale“), există de asemenea sisteme de reacție stabilite prin experiență individuală. În acest caz, structura MDI este descrisă ca „deschisă“. Este susceptibilă de „imprimare“⁵ sau „amprentare“ (*Prägung*). Mai mult, la fel ca în cazul bobocului de rață — acolo unde există aceste „structuri deschise“, prima amprentă este definitivă, necesită uneori mai puțin de un minut pentru finalizarea ei și este ireversibilă.

Mai mult, potrivit profesorului Tinbergen, care a acordat o atenție deosebită problemei învățării animalelor, nu numai că diversele specii au dispoziții diferite de învățare, dar astfel de dispoziții înnăscute ajung la maturitate numai în anumite perioade critice de creștere a animalului. „Câinii eschimoșilor din estul Groenlandei“, scrie el, de exemplu,

trăiesc în haite de cinci până la zece exemplare. Membrii unei haite își apără teritoriul grupului împotriva tuturor celorlalți câini. Toți câinii dintr-o așezare eschimosă au o cunoaștere precisă și detaliată a topografiei teritoriilor altor haite; ei știu unde trebuie să se teamă de atacurile altor haite. Cu toate acestea, câinii imaturi nu apără teritoriul. Mai mult, ei cutreieră adesea prin întreaga așezare, foarte des pătrunzând în teritorii străine, de unde sunt goniți cu promptitudine. În ciuda acestor atacuri frecvente, în timpul cărora pot fi tratați cu severitate, nu învață topografia teritoriilor și, pentru observator, prostia lor în această privință este uimitoare. Când câinii tineri cresc, ajungând maturi sexual, totuși, încep să învețe teritoriile celorlalți și, într-o săptămână, aventurile lor de intruziune s-au încheiat. La doi câini masculi, prima copulație, prima apărare a teritoriului și prima evitare a teritoriului străin s-au petrecut, toate, în decurs de o singură săptămână.⁶

După lucrările lui Sigmund Freud și după școala pe care au făcut-o teoriile sale despre etapele de maturizare ale copilului și forța amprentelor dobândite în

---

5 „Imprinting“, în engl., în original. În literatura de specialitate din România se folosesc termeni precum „imprimare“, „amprentare“, „învățare“ sau „atașare“. (N. r.)

6 *Ibid.*, p. 150.

acele etape asupra reacțiilor individului de-a lungul vieții, nu va mai fi necesar să argumentăm relevanța conceptelor de „predispoziție interioară” și „amprentă” în sfera învățării umane. În plus, mare parte din ceea ce trebuie să învețe copilul seamănă remarcabil cu sociologia câinilor husky ai eschimoșilor, deoarece are de-a face cu diversele aspecte ale apartenenței la grup. Există totuși în sfera umană un factor care face extrem de dificilă studiarea instinctului și a structurilor înnăscute; pentru că, deși până și animalele cele mai neajutorate la naștere se maturizează foarte repede, copilul de om este complet neajutorat în primii zece de ani de existență și, în această perioadă a maturizării caracterului său, este complet supus presiunilor și imprimărilor societății sale locale. De fapt, așa cum a subliniat atât de bine și de frecvent Adolf Portmann, din Basel, tocmai aceste trei înzestrări, de postură erectă, de vorbire și de gândire, care ridică omul deasupra sferei animale, se dezvoltă numai după naștere și, în consecință, în structura fiecărui individ, reprezintă un amalgam indisolubil de factori biologici înnăscuți și tradiționali imprimați. Nu ne putem gândi la unii fără ceilalți.

Așadar, în numele științei, nici să nu încercăm s-o facem!

Bineînțeles, este posibil să se identifice chiar și la om un anumit număr de reacții înnăscute de tip „cheie-yală”; aceea a sugarului la mamelon, de exemplu. Este evident, de asemenea, că la om, la fel ca la animalele inferioare, există anumite „mecanisme centrale de excitare” (MCE) care primesc stimulare atât din interior, cât și din exterior și care împing individul către „comportament apetitiv” — uneori chiar împotriva voinței lui. Un exemplu manifest este răspunsul apetitului sexual la stimulul anumitor hormoni (de exemplu, propionat de testosteron și estrogen) și reacția, chiar și a individului nevinovat, la semnele-stimuli atât de bine cunoscute de întreaga specie. Aceste fenomene, ar trebui să spun, nu necesită niciun test de laborator care să ne valideze punctul de vedere. Dar nu trebuie uitat că întreaga structură a instinctelor umane este mai deschisă la învățare și condiționare decât aceea a animalelor, așadar când evaluăm comportamentul uman, întotdeauna avem un factor al experienței individuale mult mai puternic de luat în considerare, decât atunci când măsurăm mecanismele centrale de excitare (MCE) și mecanismele de declanșare înnăscute (MDI) ale insectelor, peștilor, păsărilor — sau chiar și ale maimuțelor.

Acest fapt important poate ajuta la clarificarea liniilor principale ale problemei anunțate în contrastul lui Bastian dintre ideile elementare și etnice. Ideile elementare sau înnăscute trebuie interpretate, cred eu, ca o referință, în termenii secolului al XIX-lea, la ceea ce acum s-ar numi structurile neurologice înnăscute (MCE și MDI) ale speciei biologice *Homo sapiens*: acele structuri moștenite în

UBDIS | Walter
books

sistemul nervos central care constituie bazele elementare ale oricărei experiențe și reacții umane. Ideile etnice, în schimb, se referă la contextul condiționat istoric de stimuli-semne prin care sunt declanșate, în orice societate dată, activitățile umane. Dar, de vreme ce nu există omul ca „Om“, decantat de orice condiționare sociologică, sunt foarte puține exemple de stimuli-semne neimprimabile la nivelul etologiei umane — ceea ce a permis cercetătorilor care se ocupă cu fenomenologia speciei noastre să scrie, uneori, de parcă n-ar fi existat în rasa umană niciun sistem de structurare moștenit. Cu toate acestea, acum este un fapt complet dovedit că mintea umană nu este în niciun caz simpla *tabula rasa* a epistemologiei secolului al XVII-lea. Ba, dimpotrivă! Este un agregat al multor structuri prestabilite, fiecare cu disponibilitatea sa de răspuns. Simplul fapt că sunt mai deschiși decât omologii lor animale la experiența individuală nu trebuie să ne distragă atenția de la aspectul fundamental al existenței lor — sau al forței lor de a stabili și a menține acele similitudini fundamentale în cultura umană din întreaga lume, care sunt mult mai voluminoase decât variațiile. Dar, pe de altă parte, nu trebuie să ne grăbim să presupunem că, pentru că o distribuție largă sau chiar universală a fost stabilită pentru orice stimul-semn dat, atunci acesta poate fi privit ca înăscut și nu impresionat.

II. Stimulul-semn supranormal

Este de acum un loc comun al gândirii biologice observația că omul, în firea sa de animal, se naște cu cel puțin un an prea curând, completându-și în cadrul societății dezvoltarea pe care alte specii o realizează în uter. S-a observat că lipsa noastră de păr este o trăsătură fetală, că numeroasele noastre dificultăți psihologice sunt funcții ale nașterii premature și că — pentru a folosi termenul pitoresc al lui Nietzsche — nu ne putem aștepta decât să rămânem *das kranke Tier*, „animalul bolnav“, de-a lungul întregii vieții și până la sfârșitul zilelor noastre. Mi se pare că marele naturalist francez Buffon (1707–1788) a fost primul care a spus că „omul nu este altceva decât o maimuță decadentă“. Și a mai fost un anatomist olandez, Louis Bolk, care, în 1926, într-o lucrare intitulată *Das Problem der Menschwerdung (Problema încarnării umane)*, a dat un fundament științific acestei idei, arătând că la animale se produc într-adevăr mutații care inhibă maturizarea și sugerând că evoluția omului trebuie să fi fost afectată

de o serie de asemenea modificări. Potrivit lui Bolk, omul a fost oprit într-un stadiu al creșterii reprezentat de o fază târzie în dezvoltarea embrionului unui cimpanzeu.⁷

O viziune mai generoasă totuși recunoaște în lipsa de păr a speciei noastre îmbunătățirea pielii ca organ de simț și a părților corpului ca focare de interes optic. Pentru că la om nervii senzoriali care traversează coloana vertebrală sunt mult mai numeroși decât în oricare dintre speciile cu blană, în timp ce varietatea și subtilitatea stimulilor-semne oferți nu numai de nuditatea noastră, ci și de diversele noastre moduri de acoperire și descoperire a acesteia suscită reacții de o considerabil mai mare diversitate decât simplele apetit și consum de la animale. Fața fără păr a devenit un organ de o mobilitate deosebită, capabil de o gamă și un rafinament de semnalizare socială infinit mai versatil decât „declanșatorii” sociali (strigătele păsărilor, etalarea coarnelor și mișcările iuți din coadă) ale regnului animal. Mutația, cu alte cuvinte, nu a fost negativă, ci pozitivă; iar lunga gestație, depășind capacitatea uterului mamei de a-l susține, a fost consecința unui progres. Căci, așa cum declara Schopenhauer: „Toate lucrurile mărețe se maturizează încet”.

Mai mult, oare trebuie să uităm creșterea rapidă, în primul an de viață extrauterină, a acestui minunat cap cu creier? Este foarte adevărat că, din cauza prematurității nașterii noastre, nu avem atât de multe reacții stereotipe, de tip „cheie-yală”, precum celelalte vertebrate și că, având în consecință o structură reflexă mai deschisă decât ele, suntem mai puțin rigid modelați în instinctele noastre, mai puțin conservatori, mai puțin de încredere și mai puțin siguri decât animalele. În schimb, avem acest creier dezvoltat, care are o dimensiune de trei ori mai mare decât a celui mai apropiat rival și ne-a oferit nu numai cunoștințe noi (inclusiv cea a morții noastre inevitabile), ci și capacitatea de a ne controla și chiar de a ne inhiba reacțiile.

Totuși, cel mai bun dintre toate este darul imaturității în sine, care ne-a permis să păstrăm în cele mai bune, mai umane momente ale noastre capacitatea de joc. Când sunt mici, cățeii arată o capacitate de a se juca, câtă vreme sunt protejați de îngrozitoarea seriozitate a sălbăticiei grație supravegherii părinților; și practic toți fac din nou o demonstrație fermecătoare a acestei capacități când curtează. Cu toate acestea, la om — sau poate ar trebui să spunem, mai degrabă, la cei mai buni dintre bărbați, deși e valabil într-adevăr și pentru majoritatea femeilor — capacitatea se menține pe tot parcursul vieții. De fapt, numai cei

⁷ L. Bolk, *Das Problem der Menschwerdung*, Gustav Fischer, Jena, 1926, pp. 32–33.

care au eșuat, într-un fel sau altul, în masculinitatea sau feminitatea lor devin sperietorile noastre, gorilele și babuinii noștri. Într-un paragraf extrem de sugestiv, Konrad Lorenz, specialist în psihologia animalelor, oferă o declarație excelentă a îndatorării noastre privind capacitatea de a ne juca, amintindu-ne că:

Fiecare studiu întreprins de Om a fost rezultatul real al curiozității, un fel de joc. Toate datele științelor naturii, care sunt responsabile pentru dominația Omului asupra lumii, au provenit din activități la care omul s-a dat exclusiv de dragul amuzamentului. Când Benjamin Franklin a scos scânteii din coada zmeului său, s-a gândit tot atât de puțin la paratrăsnet, cât s-a gândit Hertz la transmisia radio când investiga undele electrice. Oricine a experimentat, în persoană, cât de ușor se poate transforma curiozitatea unui copil care se joacă în activitatea de-o viață a unui naturalist nu se va îndoii niciodată de asemănarea fundamentală dintre jocuri și studiu. Copilul curios dispare cu totul din natura complet animală a cimpanzeului matur. Dar copilul este departe de a fi îngropat în bărbat, așa cum crede Nietzsche. Dimpotrivă, îl guvernează absolut.⁸

Animalele sunt lipsite de vorbire — și un motiv pentru aceasta este, cu siguranță, incapacitatea lor de a se juca cu sunetele. Sunt lipsite de artă — iar motivul, din nou, este incapacitatea lor de a se juca cu formele. Capacitatea omului de a se juca îi animă nevoia de a produce imagini și de a organiza forme în așa fel încât să creeze noi stimuli pentru sine: stimuli-semne, la care sistemul său nervos poate apoi reacționa foarte asemănător ca un izomorf la declanșatorul lui. Am văzut cazul fetei copleșite de propria creație a unei vrăjitoare. Să luăm în considerare acum ce i se poate întâmpla unui poet. Următoarea afirmație, a poetului și criticului britanic A.E. Housman, oferă cea mai satisfăcătoare definiție pe care o cunosc despre un anumit principiu declanșator care este în funcțiune în impactul poetic:

Poezia mi se pare mai mult fizică decât intelectuală. Acum un an sau doi, în comun cu alții, am primit din America o cerere să definesc poezia. Am răspuns că nu pot defini poezia, cum nu poate un terrier defini un șobolan, dar

---

⁸ Konrad Lorenz, „Psychologie und Stammesgeschichte“, în *Die Evolution der Organismen*, ed. Gerhard Heberer, ed. a 2-a, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1954, p. 161; citat de Herbert Wendt, în *Search of Adam*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1955, p. 144.